

De parade der letterheren

MATHIJS SANDERS

Remieg Aerts. *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids*, Meulenhoff, Amsterdam, 1997.
ISBN 90-290-5188-4. 698 pp. f 75,-

Binnen het bestel van algemeen-culturele en literaire periodieken neemt *De Gids* al gedurende honderdzestig jaar een prominente plaats in. Daarmee is *De Gids*'s lands oudste algemeen-culturele tijdschrift, dat tevens in zijn genre tot de langstbestaande van Europa behoort. Het belang van dit tijdschrift als onderzoeksobject is dan ook onomstreden. Een diepgaande studie van langere adem over *De Gids* ontbrak echter tot voor kort, ondanks de aandacht die vooral historici en letterkundigen voor het steevast als 'voornaam', 'prestigieus' en 'eerbiedwaardig' gekarakteriseerde periodiek hebben. In deze lacune heeft de historicus Remieg Aerts voorzien met zijn langverbeide boek *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids*, waarop hij in juni vorig jaar aan de Rijksuniversiteit van Groningen promoveerde en dat bij uitgeverij Meulenhoff is verschenen.

De afgelopen jaren heeft Remieg Aerts regelmatig gepubliceerd over *De Gids*, onder andere in het aan het tijdschrift gewijde schrijversprentenboek uit 1987 (*De Gids* sinds 1837, een coproductie van uitgeverij Meulenhoff en het Letterkundig Museum) en in tijdschriften als *De negentiende eeuw* en (uiteraard) *De Gids*. Deze publicaties kwamen voort uit een in 1987 door ZWO (NWO) geïnitieerd onderzoeksproject 'De Gids 1837-1887: anderhalve eeuw intellectuele cultuur in Nederland'. De omvangrijke studie *De letterheren*, waarin de geschiedenis van *De Gids*

in de negentiende eeuw centraal staat, vormt de bekroning van dit breed opgezette onderzoek.

De letterheren wordt gepresenteerd als 'een intellectuele biografie van het tijdschrift'. Object van onderzoek vormen een zestigtal negentiende-eeuwse jaargangen (1837-1896) van *De Gids*, van waaruit Aerts structurerende patronen, axioma's en opvattingen destilleert die tezamen de identiteit van het tijdschrift hebben bepaald. Hoewel ook het redactiearchief, particuliere archiefcollecties en correspondenties van redacteurs en prominente medewerkers bij het onderzoeksmateriaal zijn betrokken staat vooral de inhoud van het tijdschrift centraal. Thematisch concentreert de studie zich op de relatie tussen *De Gids* en de liberale beweging in de negentiende eeuw. Aerts toont in zijn monografie op overtuigende wijze aan dat 'de schijnbaar heterogene inhoud van dit tijdschrift een samenhangende betekenis krijgt wanneer men die inhoud interpreteert als veelvormige uiting van liberalisme of van een liberaal-grootburgerlijke kring.' De auteur benadrukt de relatieve diachrone continuïteit van het blad in de negentiende eeuw. De geschiedenis van *De Gids* kent volgens hem geen scherpe breuken maar kenmerkt zich gedurende de negentiende eeuw door een herkenbare liberale intellectuele stijl. Aerts heeft zich tot doel gesteld deze stijl en cultuur in hun talrijke facetten te belichten.

Tijdschriften brengen cultuur voort, zo luidt de stelling die aan de studie ten grondslag ligt. In deze binnen het tijdschrift-onderzoek tamelijk recente visie worden tijdschriften niet in de eerste plaats als 'spiegels' van hun tijd of cultuur beschouwd,

maar als broedplaatsen en distributeurs van ideeën en waarden die een cultuur vormgeven. In het verlengde hiervan stelt Aerts dat de liberale cultuur in het negentiende-eeuwse Nederland mede gevormd werd door de eigen aard en drijvende kracht van een tijdschrift als *De Gids*. *De Gids* moet volgens hem dan ook niet alleen beschouwd worden als medium van een in ruime zin liberale maatschappelijke bovenlaag, maar evenzeer als een intellectueel centrum, een medium van scheppende gedachtenwisseling van waaruit de liberale ideologie gaandeweg gestalte kreeg en verbreid werd. Het tijdschrift vormde het podium van een maatschappelijke en culturele elite, een betrekkelijk kleinschalige en homogene bovenlaag van elkaar respecterende 'heren' die vaak vele maatschappelijke hoedanigheden in zich verenigden en die optraden als 'bevoegde' cultuurdragers, als intellectuele *public moralists* van hun tijd. *De Gids* articuleerde de denkbeelden van een in de negentiende eeuw toonaangevende kring van breed geëngageerde burgerlijke intellectuelen die orde en consensus hoog in het vaandel hadden geschreven. Aerts typeert deze kring van letterheren treffend als 'een grootburgerlijke debatingclub met beperkte toegang'. Het prestige van het blad nam toe naarmate de groep die in en door het blad aan het woord kwam in status steeg.

De inhoud en opzet van *De letterheren* weerspiegelen de intentie van de auteur om zowel in detail op de inhoud van het blad in te gaan als om grotere historische lijnen aan te geven en te interpreteren. De geschiedenis van het tijdschrift wordt dan ook ingebed in de brede context van het negentiende-eeuwse Nederland. Het boek is daardoor meer dan een beredeneerde index. Zelf typeert Aerts zijn boek als een studie over negentiende-eeuwse denken. De geschiedenis van *De Gids* wordt door hem opgesplitst in een viertal perioden die worden gemarkeerd door belangrijke gebeurtenissen uit de interne geschiedenis van het blad. Binnen elke periode is de stof gestructureerd in hoofdstukken die telkens de inhoudelijke ontwikkelingen binnen een of twee centrale rubrieken (politiek, maatschappij, nationalisme, koloniaal beleid, wetenschap en literatuur) in de

desbetreffende periode volgen. In het eerste deel komt de ontstaansgeschiedenis van *De Gids* aan de orde en wordt het tijdschrift gesitueerd temidden van het rijkgeschakeerde tijdschriftenbestand van rond 1830, waarbinnen het zijn kritische positie moest markeren.⁴ In de eerste door de auteur onderscheiden periode (1837-1847) profileerde *De Gids* zich vooral als orgaan van een nationale opwekkingsbeweging dat een open oog had voor ontwikkelingen in de omringende landen en Nederland wilde opstoten in de vaart der volkeren. Aan de letterkunde werd in deze periode (en ook later) een bijzondere betekenis toegedacht in de uitdrukking en vorming van nationaliteit, beschaving en vooruitgang. Gedreven door ergernis over het heersende culturele klimaat (de toen nog niet spreekwoordelijke Jan Saliegeest) en de stand van zaken in de literaire kritiek, geïnspireerd door de buitenlandse romantiek en de Nederlandse Gouden Eeuw wilden Potgieter en de zijnen een 'echt Kritiesch Tijdschrift' tot stand brengen dat actueel, kritisch-richtinggevend en onpartijdig zou zijn.

Vooraf in de tweede periode, tussen 1848 en 1865, overheerste in *De Gids* de doctrinaire liberale cultuuropvatting. Het tijdschrift bevond zich in het vaarwater van het intellectuele en politieke liberalisme van Thorbecke en gaf uiting aan het grootburgerlijke streven naar een zedelijke wereldorde. Halverwege de eeuw werd *De Gids* de gezaghebbende opinieleider van het liberaal-burgerlijke establishment. De derde periode (1865-1895) kenmerkt zich volgens Aerts door een geprotonceerd nationalisme, 'gevoed door de zorg van de liberaal-burgerlijke elite dat de toenmalige emancipatiebewegingen zouden uitlopen op de desintegratie van de nationale gemeenschap.' Toen het intern sterk verdeelde liberalisme in de jaren 1880, als gevolg van de toenemende verzuiling, politiek naar de marge gedreven werd door de grote emancipatiebewegingen van de confessionelen en socialisten, ging *De Gids* zich gaandeweg profileren als laatste vertegenwoordiger van de 'algemeenheid'. Het blad streefde ernaar een openbare sfeer te handhaven in een steeds meer gesegmenteerde en ideologisch gepolariseerde samenleving en trachtte

‘het beste’ van de nationale cultuur te bieden. Het karakter van het blad veranderde in deze periode van opiniërend liberaal orgaan tot een eclectisch en ‘anthologisch’ periodiek dat zonder vooropgezet programma een brede representatie van (literaire) richtingen wenste te geven. Zorg voor de nationale traditie ging in die periode gepaard met een moeizame positiebepaling ten aanzien van de moderne literatuur die na 1885 tot uitdrukking kwam in *De nieuwe gids*, het geestelijk brandpunt van een nieuwe generatie. De sterk utilitaire literatuuropvatting van de letterheren, waarin zedelijke verheffing en idealistisch ethos centrale noties vormden, stond haaks op de idealen van de Tachtigers. Hoewel de breuk tussen *De Gids* en de Tachtigers, gecultiveerd door vooral Verwey en via hem door latere literatuurgeschiedschrijvers, genuanceerd kan worden, was *De Gids* na 1890 een periodiek met meer status dan gezag, aldus Aerts. Het blad wist zich echter met succes te handhaven temidden van de talrijke literaire, algemene en groepsgebonden periodieken.

De bepaald niet geringe omvang van deze studie wordt, behalve door de ruime chronologische afbakening van het onderzoeksterrein, gemotiveerd door het sterk multidisciplinaire karakter van het tijdschrift. Bleef in vroegere beschouwingen over *De Gids* de aandacht veelal beperkt tot het literaire aspect en tot de beginfase van het tijdschrift, in Aerts’ boek wordt recht gedaan aan het brede algemeen-culturele karakter van het blad en aan de negentiende-eeuwse geschiedenis van *De Gids* in een ruime cultuurhistorische context. Terecht wijst Aerts op het gegeven dat het negentiende-eeuwse adjectief ‘letterkundig’ gelijkgesteld moet worden met het huidige ‘algemeen-cultureel’: *De Gids* behoort tot het type tijdschriften dat ontstond in de tweede helft van de achttiende eeuw en vooral in de negentiende eeuw tot grote internationale bloei kwam. In deze periode maakte de literatuur onlosmakelijk deel uit van een breed complex van ideeën en waarden, van een ‘cultureel project’ dat tot doel had de burger in liberale zin op te voeden. *De Gids* vormde een verzamelplaats van een kleinschalige maar toonaangevende elite die de ambitie had de ‘kern der natie’ te

vormen en in die hoedanigheid een culturele standaard te kunnen leveren. Deze culturele elite zou aan het eind van de eeuw op de achtergrond verdwijnen.

Aerts geeft in zijn boek een helder en genuanceerd beeld van het tijdschrift. Ondanks de grote informatiedichtheid is het werk bovendien prettig leesbaar. Vooral de biografische schetsen in het betoog dragen bij aan de leesbaarheid: de lezer komt zo een en ander te weten over de solide persoonlijke moraal van Potgieter, de losbandigheid van Bakhuizen, de eigenzinnigheid van Busken Huet (‘de litteratuur is geene kraan waarmee men pakgoederen laadt of lost’) en de gecompliceerde verhouding tussen de deftige letterheren en de non-conformistische nihilist Multatuli. De grote kwaliteit van deze studie ligt vooral in het feit dat de auteur erin geslaagd is de zeer heterogene aspecten van het blad in hun onderlinge karakteristieke verwevenheid en cultuurhistorische context te interpreteren. *De letterheren* is, zowel door de erin verwoorde inzichten als door zijn documentaire waarde, van groot belang voor het onderzoek naar de negentiende-eeuwse cultuurgeschiedenis en voor het pers- en tijdschriftonderzoek in het algemeen. Bovenal is het echter een monumentale en indrukwekkende *intellectual history*. Een bewonderenswaardige prestatie.

1. Over enkele tijdschriften die direct aan *De Gids* vooraf gingen, in verband met het poëziedebat in de eerste decennia van de negentiende eeuw, handelt ook het artikel van Marita Mathijssen elders in dit nummer.